

# Adam Smith - Milletlerin Zenginliği Üzerine



**Adam Smith - Milletlerin Zenginliği**

Milletlerin Zenginliği, 1776 yılında Adam Smith tarafından kaleme alınmış, ekonomi alanında, özellikle Dr. Quesnay'ın Ekonomik Tablosu'na ve dolayısıyla fizyokrasiye bir başkaldırı niteliği taşıyan eseridir. Milletlerin Zenginliği dönemi itibariyle düşünöldüğünde oldukça radikal fikirler öne sürmüştür denilebilir. Bugün bu fikirlerden pek çoğu kabul görmese de, bu kitapta önerilen serbest ticaret ve işbölümü gibi pek çok temel sav genel geçer ekonomik işleyişin temel dinamikleri arasındaki yerini korumaktadır. Warren Buffet'in en sevdiği üç kitaptan birisi olan Milletlerin Zenginliği şeytani bir kitap mı yoksa, tüm ekonomik çerçeveyi uysal ve mantıksal bir yaklaşımla değerlendiren bir eser midir?

Milletlerin Zenginliği kitabının önemi sadece ekonomiye dair önermeleri ile alakalı değildir. Bu ekonomik önermeler sosyolojiye, felsefeye, stokastik matematiğe ve bunun gibi pek çok sosyal ve sayısal bilim dalına değen noktaları bulunmaktadır. Bu noktaları açıklamadan önce, Avrupa'da iktisadi düşünceyi açıklayan ekonomi ekollerine bakalım:

Fizyokrasi, XVIII. asır ortalarında Fransa'da ortaya çıkan bir İktisat Ekölü mensuplarına verilen genel ad. Fizyokratların öncülüğünü François Quesnay ve anne Robert Jacques Turgot gibi ünlü düşünürler yapmıştır. Onlara göre gelir ve servetin tek kaynağı vardır, o da tarımdır. Diğer bir deyişle, Fizyokratlara göre, üretim faaliyeti sonucunda kullandığı malzemedenden daha fazla ürün yaratma gücüne sahip olan tek kaynak tarımdır.

Tarımın bu özelliğine karşın Fizyokratlar sanayi ve ticaretin verimsiz olduğunu, kullandıkları girdilerden daha fazla ürün sağlayamadığını savunmuşlardır. Fizyokrat Doktrin, kendinden önceki Merkantilizm ile tam bir çelişki içindedir. Çünkü merkantilistler milli servetin kaynağı olarak ticaretin önemini vurguluyorlardı.

Fizyokratlar ayrıca, ekonomik hayatta doğal düzenin varlığına inanmışlar ve devletin rolünün sadece ferdi mülkiyetin ve doğal düzenin korunması olduğunu belirtmişlerdir. Diğer yandan Fizyokratlara göre tarımın, servetin tek kaynağı olması dolayısıyla, ekonomide vergilendirilmesi gereken tek sektör de tarım olacaktır. Buna "tek vergi" görüşü adı verilir. Toplumu dört sınıfa ayırmışlardır. Bu sınıflar şunlardır : Verimli sınıf, yani tarımla uğraşanlar, mülk sahipleri, verimsiz sınıf ki tüccar, esnaf ve serbest meslek sahiplerini kapsar ve ücretliler yani işçiler. Onlara göre ilk üç sınıf bağımsız olup ekonomide aktif bir rol oynar. Çünkü bunlar ekonomik faaliyetlerini sürdürecektir sermayeye sahiptirler.

İşçi sınıfı ise bağımlı ve pasif olup onların sınıf tasniflerinde ikinci derecede rol oynar. Fizyokratlar Adam Smith'i ve öteki İngiliz Klasik ekol mensuplarını büyük ölçüde etkilemişlerdir. Klasik Laissez - Faire Felsefesi ile Fizyokrat Doktrin arasında birçok noktada benzerlikler bulunabilir. Dr. Quesnay'ın

Tableau Economique adlı eseri (1758) ekonomide servet dolaşımının ve karşılıklı bağımlılık ilkesinin ilk temellerini atarak bugünkü düşünceye öncülük yapmıştır.

Dr. Quesnay'ın iktisadi düşüncesi, mesleği olan doktorluğun, insan vücudunun doğasını ve doğal işleyişini temel alan görüşünden güç alıyordu. İnsan vücudundaki işleyişin doğallığı gibi ekonomi de benzer şekilde işlemeliydi.

Milletlerin Zenginliği kitabı önemli bir sav ve iddia ile açılıyor:

"İşbölümü ile ayrı bir zanaat haline gelen bu iş için yetişmemiş; (icadına, belki aynı işbölümünün sebep olduğu) o işte kullanılan aletlerin nasıl kullanıldığını bilmeyen bir işçi, son kertesine(derecesine) dek çalışmakla, günde belki bir iğneyi güç yapar; yirmi iğneyi ise hiç yapamaz. Ama, şimdiki yapılış şekliyle bu iş, başlı başına bir zanaat olduktan başka, çoğu yine ayrı birer iş olan bir sürü kollara ayrılmıştır. İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltilir; bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Başı yapmak iki üç ayrı işlemi gerektirir. Başı tepeye takmak ayrı bir iştir. İğneleri ağartmak bir başka iştir. İğneleri kâğıda sıralamak bile, başlı başına bir zanaattır. Önem taşıyan iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür. Kimi fabrikalarda bütün bunları başka başka işçiler yapar. Ötekilerde ise aynı işçi, bunların kimi zaman ikisini üçünü birden yapar. Ben, yalnız on işçi çalıştırdığı için, bir kısım işçilerin bu işlemlerden ikisini üçünü birden yaptıkları bu tür küçük bir fabrika gördüm. Pek yoksul ve bu yüzden gerekli aletler bakımından kötü donatılmış olmasına karşın, işçiler sıkı çalışınca, aralarında günde on iki libre kadar iğne yapabiliyorlardı. Her librede, dört binden çok orta boy iğne bulunmaktadır. Demek, bu on iki kişi bir arada, günde kırk sekiz bini aşkın iğne yapabilmekte idi. Şu halde, kırk sekiz binin onda birini yapan her adam, günde dört bin sekiz iğne yapıyor sayılabilir. Oysa, birbirine bağlı olmadan, ayrı ayrı çalışsalar, bu belirli iş için yetişmemiş bulunsalardı, bunlardan her biri, günde teker teker, kuşkusuz yirmi iğne, belki bir tek iğne bile yapamayacaktı. Yani, yaptıkları çeşitli işlemlerin elverişli bölümü ve birleşimi sonucunda şimdi başardıklarının iki yüz kırkta birini muhakkak, dört bin sekiz yüzde birini ihtimal ki, beceremeyeceklerdi." (s. 26)

Adam Smith, işbölümünün üzerine yaptığı bu değerlendirme, bazıları tarafından bugünkü agresif kapitalist düzenin temeli olarak düşünölmektedir. Bununla birlikte, ne Adam Smith burada bir artniyetli yaklaşım sergilemiştir. Ne de bugünkü çalışma düzeni bunu arzulamaktadır.

Bununla beraber iğne üretimi metaforundan yola çıkarak öngörölen bu verimlilik düşüncesi, iktisadi ve sosyal hayatın kökten değişmesinin ilk ve en güçlü basamaklarından biri olmuştur denilebilir. Guy Debord'un, Gösteri Toplumu kitabında şu değerlendirme belki de bu verimlilik düşüncesinin temel eleştirilerinden biri sayılabilir:

"İşçinin ürününden ayrılığının genelleşmesiyle birlikte, tamamlanmış etkinlikle ilgili bütün birleştirici bakış açıları ve üreticiler arasındaki doğrudan kişisel iletişimin tamamı kaybolur. Ayrılmış ürünlerin birikimindeki ve üretim sürecinin yoğunlaşmasındaki gelişmeye uygun olarak birlik ve iletişim, sistemin yönetiminin alameti farikası (ticari marka) haline gelir. Ayrıılığa dayalı iktisadi sistemin başarısı, dünyanın proleterleştirilmesi'dir."(s.21 madde 26)

Mikro sosyal boyutundan, makro boyuta kadar pek çok eleştirinin temeli olagelmıştır, Milletlerin Zenginliği. Örneğin William Easterly, The Tyranny of Experts kitabında, makro ekonomik değerler uğruna hiçe sayılan insan yaşamlarını irdlemiştir. "Büyüme rakamları" uğruna yaşanan, zulmü ortaya dökmüştür. Her şey, ekonomik göstergeler uğruna feda mı edilmelidir? İnsan yaşamının değeri nedir? Serbest ticaret, dönüşmüş, gelişmiş, doğanın sunduğu nimetlere, market raflarındaki paketlerden ulaşana kadar ilerlemiş! bir topluma dönüşüncüye kadar ödenmek zorunda olan bir diyet mi vardır? Aynı zamanda bir ahlak profesörü olan Adam Smith şöyle diyor:

"Bununla birlikte, makinelerdeki bütün ilerlemeler, onları kullanma fırsatını bulanların türetmesi olmaktan çok uzaktır. Birçok gelişme, makine yapımının başlı başına bir zanaat haline gelmesi ile makine yapanların hüneri sayesinde olmuştur. Kimi ıslahlar

ise, meslekleri hiçbir şey yapmayıp yalnızca her şeyi gözden geçirmek olan, böylece, birbirine pek uzak, hiç benzemez şeylerin özünü bir araya getirebilen filozof ya da kuramcı dediğimiz kimselerin marifetidir. Topluluğun gelişmesi ile, her uğraş gibi, bilim yahut kafa çalışması da ayrı bir yurttaş sınıfının başlıca veya biricik uğraşı ya da zanaatı olmaktadır. Yine bütün öteki işler gibi bu zanaat da, alt alta bir sürü çeşitli kollara ayrılmıştır; bunların her biriyle, başlı başına bir bilgin takımı ya da kümesi uğraşır. Başka her işte olduğu gibi bilimde de işin inceden inceye bölümlere ayrılması, mahareti artırır; zamandan tasarruf ettirir. Her kimse benimsediği alanda daha uzman olur. Başarılan işin toplamı artar. Böylece bilgi miktarı epey çoğalır."(s. 32)

Milletlerin Zenginliği, alışverişin, serbest ticaretin toplumları zenginleştireceği düşüncesini akıllara kazımaya çalışırken, temelde, bu gelişmenin, insan egosuna seslenmekle mümkün olduğuna işaret eder ve şöyle der:

"Köpeğin bir başka köpekle, hak ve insaf gözeterek, bile bile, bir kemiği bir başka kemik karşılığında değiştiği görülmemiştir. Hareketleri ya da doğal bağırsı ile bir hayvanın bir başka hayvana: "Bu benim, şu senin; ona karşılık sana bunu vereceğim" diye anlattığı görülüş değildir. Bir hayvan, bir başka hayvandan yahut bir adamdan bir şey elde etmek istedi mi, hizmetini gereksindiği kimselerin yakınlığını kazanmaya çalışmaktan öte kandırma yolu yoktur. Köpek yavrusu, anasına yaltaklanır; sofradaki efendisi eliyle beslenilmek isteyen zağar, bin türlü şaklabanlıkla onun dikkatini çelmeye çalışır. Kimi zaman insanın da, kendi benzerlerine karşı aynı oyunlara başvurduğu olur. İstedikini yaptırmak için başka çaresi olmayınca, türlü dalkavukluklar edip, yaranarak onların lütfunu elde etmeye çabalar. Bununla birlikte, her defasında bu çareye başvurabilmek için vakti olmaz. Uygur toplulukta her an, bir sürü insanın işbirliğini, yardımına gereksinme duyulur. Oysa birkaç kişinin dostluğunu kazanmak için bütün ömrü hemen hemen yetmez. Hemen bütün öteki hayvan soylarında, olgunluk çağına erişince, her biri tamamıyla başıboştur. O doğal hali ile başka hiçbir canlı yaratığın yardımına ihtiyacı yoktur. İnsanın ise hemen bir düzine soydaşının yardımına ihtiyacı vardır. Bu yardımı yalnızca onların iyilikseverliğinden beklerse, eli böğründe kalır. Onların bencilliğini kendi lehinde ilgilendirip diledikini yapmalarının menfaatleri gereği olduğunu onlara gösterebilirse, insanoğullarını razı etmesi olasılığı çoktur. Bir başkasına herhangi bir alışveriş önerisinde bulunanın, yapmak istediği budur: "Gereksindiğimi bana verin, siz de benden şu gereksindiğinizi alın." Buna benzer her önerinin anlamı, budur. Gereksindiğimiz bu lütufların en çoğunu böyle elde ederiz. Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insanseverliğine değil, bencilliğine sesleniriz. Hiçbir zaman kendi ihtiyacımızı ağzımıza almaz, onların kendi faydasından dem vururuz. Bir dilenciden başka kimse, yalnızca hemşerilerinin iyilikseverliğine güvenmek yolunu tutmaz."(s.36)

Yaşamının son yıllarında Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği eserini çevirerek, Almanca'ya kazandırmaya çalışan ünlü düşünür Max Stirner ise, sahip olma hırsıyla ilgili şunları söylemektedir:

"Sahip olma hırsı bir insana hükmediyorsa, o insan, bu efendinin emirlerine itaat etmek zorundadır ve günün birinde iyi yürekliliğe kapılınca bu ona bir istisna gibi görünmez mi tıpkı dindar inançlıların bazen Tanrı'nın yönetiminden çıkıp "şeytanın" hünerlerine aldanmaları gibi? Demek ki sahip olma hırsı taşıyan ve açgözlü insan Kendine-Sahip-Olan değildir, hırsının esiridir ve efendisi için yapmadan kendisi için yapamaz, - tıpkı Tanrı'dan korkan gibi."

Gerçekten de insan bu kadar rasyonel olabilir mi? Yoksa modernitenin, aydınlanmacı liberallerin kuklası mı olur? Max Stirner şöyle devam ediyor:

"İşte Tanrının sözlerini "evirip, çevirip" zırvalayan bu kişiler [Antik filozoflar] teologdur; peki, Tanrının "mevcut" sözleri olmasaydı, neyi evirip çevireceklerdi? İşte liberaller de "mevcut olanı" sadece evirip çevirirler."

Göz boyayan reklamlar, sürekli ego'yu besleyen ama gerçekte hiçbir şey sunmayan, çoğunluğu tek kalıba uydurabileceğini varsayan bu modern! dünya acaba insanı kendi özlerinden koparmakta mıdır? Yoksa insanoğlunun köken zaten pis kokulu balçığın içine mi saplanmıştı. Adam Smith, şöyle diyor:

"Kanton dolayında yüzlerce, çokluk söylendiğine göre, binlerce ailenin, toprak üstünde başını sokacak yeri yoktur; bunlar, sürekli olarak, kanallarla ırmaklardaki küçük balıkçı kayıklarında yaşar. Orada buldukları yiyecek pek devede kulak olduğundan, bir Avrupa gemisinden denize dökülmüş en iğrenç artıkları toplamaya can atarlar. Herhangi bir leş, örneğin bozulmaya başlamış, kokmuş bir kedi ya da köpek ölüsü, onlar için başka ülkeler halkına en mükemmel gelen gıda kadar makbuldür. Çin'de evlenmeyi şevklendiren şey çocukların kazançlı oluşu değil, onları ortadan kaldırmanın serbest oluşudur. Bütün büyük kasabalarda, her gece birçok çocuk sokaklara bırakılır ya da köpek enikleri gibi suda boğulur. Hatta, bu korkunç işi yapmak bazı kimselerin açıktan açığa geçimlerini kazandıkları bir görevmiş." (s.99)

Yine de Adam Smith bazı noktalarda o kadar da serbestçi bir görüş sergilememiştir. Yaşamoyu boyunca değer kavramının altını doldurmaya çalışan ve "Bir çit boyunca güneşte ısınan dilenci, aslında dünyanın bütün hükümdarlarının arayışta bulamadığı o barış ve tarafsızlığa adeta kendiliğinden sahiptir" diyen Smith, şunları da söylüyor:

"Bir zanaattan kimseler, güle eğlene zaman geçirmek için bile olsa bir araya toplandılar mı, söz döner dolaşır; gelir, halk aleyhine kötü bir kasta ya da fiyatları yükseltmenin bir yolunu bulmaya dayanır. Bu gibi toplantıları yürürlüğe sokabilecek ya da özgürlük ve adaletle bağdaşabilecek bir kanunla yasak etmeye gerçekten olanak yoktur. Kanun, her ne kadar bir zanaattan kimselerin arada sırada toplanmalarını önleyemezse de, bu gibi toplantıları kolaylaştırmak, hele onları gerekli kılmak için hiçbir şey yapmamalıdır." (s.167)

Ekonomik gelişmeler bunlar olunca Avrupa ile Eski ve Yeni Dünya arasında belirgin bir bakış açısı farklılığı oluşmuştu. Avrupa, adeta küllerinden yeniden doğuyordu. Üzerinden ölü toprağını da atmıştı. Sömürgeciliğin doğuşuyla beraber Altına Hücum da başlamıştı.

"Küba ile St. Domingo'nun yoksul ahalisi, saçlarına, giysilerinin ötesine berisine, süs olarak minimini altın parçaları takarlarmış. Onlara, bizim basbayağı çakıl taşlarının biraz güzellerine verdiğimiz kadar kıymet verdikleri, ancak toplama zahmetine değer buldukları, isteyene vermemelik edemeyecek kadar değerli saymadıkları anlaşılıyor. Onları öyle pek değerli bir armağan sunuyormuş gibi görünmeden, ilk ricada, yeni konuklarına ikram ediyorlardı. İspanyalılar'ın, bunları ele geçireceğiz, diye deli olduklarına bakıp, şaşakalıyorlardı. Herhangi bir yerde, kendilerinde hep kıt olan yiyeceğin birçok kimsede böylesine fazla olduğu bir ülkenin bulunabilmesini, bunların, o pırıl pırıl cici bicilerin azıcığına karşılık, bütün bir aileyi yıllarca besleyecek yiyecek vermelerini akılları almıyordu. Bu onlara anlatılabilseydi, İspanyalılar'ın açgözlülüğü karşısında ağızları açık kalmayacaktı." (s.374)

Atalar sözüdür: Boşu boşuna oynamak, boşu boşuna çalışmaktan yeğdir, derler diyor Adam Smith. Avrupa, artık boşa çalmıyordu. O büyük devrim gerçekleşmişti. Adam Smith, uyuyan Avrupa toplumlarının uyanışını şu sözlerle ifade ediyor:

"Bu türlü türlü ödenekler arasındaki oran, ahalinin çalışkanlık veya tembellik bakımından genel niteliğini, her ülkede, kaçınılmaz şekilde belirler. Bizler, dedelerimizden daha çalışkanız. Çünkü şimdiki zamanlarda, amacı çalışmayı desteklemek olan ödenekler, iki üç yüzyıl önce, aylıklığı beslemek üzere kullanılmış olması muhtemel ödeneklerden çok daha fazladır. Atalarımız, çalışma yeter teşvik görmediği için aylaktılar. Atalar sözüdür: Boşu boşuna oynamak, boşu boşuna çalışmaktan yeğdir, derler." (s. 413)

Şimdi ise önemli olan tek unsur doğru iktisadi yolu bulmaktır. Çünkü sömürgelerini savunmak ve oradaki düzenini korumak için kıtalararası mücadeleler veren Avrupa ülkelerinin borçları katlanarak artıyordu. Bu konuya dair çarpıcı gelişmeyi, Adam Smith, kitabına eklediği ekonomik göstergelerde yıllar itibarıyla açıkça göstermiştir ve yine açıkça, sömürgecilik politikasından derhal vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. O güne değin, yalnızca sömürgeleriyle ticareti geliştiren bazı Avrupa devletleri, belirli ürünlerde tekel satıcı olabilmek ve belirli ürünlerde de yerli üreticiyi korumak için inanılmaz güçlü ithalat kotaları koyuyordu. Avrupa ülkeleri giderek bencilleşmiş ve ihracatı olabildiğince artıran, ithalatı da aynı derecede düşürme gayretine giren, korunmacı iktisat

politikalarına yönelmişlerdi. Rusya bile, serbest ticareti öneren Fizyokratlara kapıyı gösteriyordu. Adam Smith, sakıncacı politikanın ticaretin genişlemesine ve ülkelerin zenginliğine vurulan en önemli ket olduğunu, gelişmenin önündeki en önemli engel olduğunu kitabında defalarca tekrar etmiştir.

Serbest ticaret ile ilgili gerçek şudur ki; paranın ve malın serbestçe dolaşımı katma değere yol açan bir sinerji ortaya çıkarıyor ve David Ricardo'nun "Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde" iddia ettiğinin aksine karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmayan ülkenin yitip gitmesine neden olmuyor.

İki yer birbiriyle alışveriş edince, denge başa baş ise, bu mezhep her ikisinin ne kayba uğradığını, ne de kazandığını varsayıyor. Ama denge, şu ya da bu derecede bir yana yatarsa, kesin denklikten saptığı oranda, bunlardan biri kaybeder, öteki kazanırmış. Her iki varsayım da yanlıştır." (s.553)

Bunlarla birlikte Adam Smith, [pozitif dışsallığın](#) da önemini şu sözlerle vurgulamıştır:

"Zengin bir adamın, nasıl kendi yöresindeki çalışkan kimseler için yoksul birisine kıyasla daha iyi müşteri olması ihtimali varsa, zengin bir milleti için de aynı şey geçerlidir. Gerçekte, kendisi sanayici olan bir zengin, aynı işle uğraşanların hepsi için çok tehlikeli bir komşudur. Gelgelelim, o semtte yaşayan diğer herkes, yani çoğunluk, onun masrafının kendilerine sağladığı mükemmel pazardan yararlanır. Onun aynı işte uğraşan daha yoksul sanayicilere göre ucuza satış yapmasından bile kâr ederler." (s.667)

Çalışan, tembellik uykusundan uyanan Dünya, Avrupa'dan doğan bu aydınlanmacı liberal ışıkla! kutsanmıştır artık. Sanayi devrimi, matbaanın bulunuşu ve hızla yükselen teknolojik hamlelerle dünyanın küreselleşmesi ve insanların iş dünyası ekseninde kenetlenmesi ve bilginin tam entegrasyonu süreci de başlamış oluyor böylelikle.

"Amerika'nın keşfedilip sömürge haline getirilmesinden, bir tek büyük ülke gibi düşünülürken, Avrupa'nın elde ettiği genel faydalardan birincisini zevkini okşayacak nesnelere çoğaltması, ikincisiniyse çalışmasının artması oluşturur." (s.685)

Serbest ticareti bir öcü veya aydınlanmanın nuru olarak göstermek kesinkes yanlış bir tutum olacaktır. Milletlerin Zenginliği ile ilgili gerçek şu ki, bu önemli savların öne sürüldüğü 18. yüzyılda, Adam Smith, evet En başta Adam Smith bunun tüm sonuçlarını öngörememişti. Bu bir kusur değildir. Kapalı bir kutu olarak adlandırılan insan zihinlerinden oluşan toplumsal yapının nereye meyledeceğini öngörmek elbette imkansızdır. Fakat bu devrimci savların sonuçlarının ilk dereceden ne olabileceğini tahmin etmiştir, Adam Smith.

Sömürge ticaretini birden bire bütün milletlere açıvermek geçici bir tedirginlik doğurabileceği gibi, şimdi oraya çalışmasını yahut sermayelerini bağlamış bulunan kimselerin çoğunu ayrıca büyük bir sürekli zarara da uğratabilir. Yalnızca Büyük Britanya'nın tüketimini aşan seksen iki bin fiçı tütününü ithal eden gemilerin ansızın işlerinden oluvmeleri de, fazlasıyla hissedilecek kadar acı gelir. Merkantilist sistemin bütün düzenlemelerinden işte böyle acıklı sonuçlar doğar! Bunlar, devlet gövdesi içinde pek tehlikeli rahatsızlıklar çıkarmakla kalmaz. Öyle rahatsızlıklar çıkarırlar ki, hiç değilse bir süre, daha büyüklerine sebep olmadan o rahatsızlıkların çaresini bulmak çoğu kez güçtür. O halde, sömürge ticaretini adım adım nasıl serbestleştirmeli? İlk ağızda kaldırılmak gereken engellerle, en sonra kaldırılmak gerekenler hangileridir? Yahut, doğal olan tam serbestlik ve adalet sistemi adım adım ne tarzda geri gelmelidir? Bunların saptanmasını, gelecekteki devlet adamlarının ve kanun koyucuların yeteneğine bırakmamız gerek." (s.771)

Adam Smith'in sözleri bana Richard Feynman'ın, bir Budist Keşiş'inden aldığı şu nasihati hatırlatmaktadır:

"Sana çok büyük sır vereyim mi? Cennetin ve cehennemin kapılarını açan anahtar aynı anahtardır"

Gerçekten de Adam Smith'in sözleri çok ileriye atılan bir adım olmakla beraber, sonuçları açısından değerlendirdirildiğinde acı tatlı pek çok görüntüye sebep olmuştur. Peki özünde olan nedir? Bugün insanlar, bugünün teknolojisinde ve küresel bilgisinde kalmak koşuluyla geçmişin insani ilişkilerini, hatta ürünlerinde de geçmişin doğallığını aramaktalar. Bugünün gücüyle geçmişe uzanmaya gayret göstermektedirler. Belki de doğada her şey ödenecek bir diyet üzerine kazanılmaktadır. Ütopya'larda anlatılan o ideal komünler yoktur da, sadece sebepler ve bu sebeplerin doğurduğu sonuçlardan ibaret olan deterministik bir sistem vardır. Bizler ne Güneş'in çocuklarıyız ne de Tanrı'nın yeryüzüne tükürdüğü suratlar. Adam Smith'le bitirelim:

"Belli bazı mesleklerdeki başarı sayesinde erişilebilecek ereklerin (hedef) büyüklüğü, diriliği üstün ve gözü çok yükseklerde olan birkaç kişiyi bazen çaba sarfına hiç kuşkusuz kamçılabilir. Bununla birlikte, en büyük çabaları doğurmak için büyük ereklere gerek olmadığı meydandadır. Yarışma ve birbirini geçmeye özenme, yükselip ilerlemeyi şöyle böyle mesleklerde bile istenilir bir erek haline getirir ve çoğu kez en büyük çabalara yol açar." (s. 861)